AUI, secţiunea III e, Lingvistică, tomul LVI, 2010

Evoluţia limbii române literare în versiuni succesive ale *Scării raiului*. Surse. Nivelul fonetic şi morfologic (I)

de

Oana Panaite

In order to illustrate the evolution of Romanian language over four centuries (the aim of the study), we focused on *Epistle to a Shepherd* and selected six variants from the multiple versions in Romanian. We had as a comparison base the Romanian manuscript no. 5419 (Varlaam's translation) and used, for the 17th century, the Romanian manuscript no. 434 and no. 2511 –which maintain *Leastviţa*'s writing pattern. For the 18th century, we used Vartolomeu Măzăreanu's translation – Romanian manuscript no. 2959 – from 1766 and a manuscript from the Library of Metropolitanate of Moldavia and Bukovina, copied in 1780, while for the 19th century we foud useful the first printed translation, made in Greek in 1814, belonging to Veniamin Costachi. As for the modern age, Corneanu's translations, respectively Stăniloae and a translation from French represented our work instruments. We analyzed language particularities on the phonetic and morphologic levels reflecting the dynamics of the language.

Pentru a ilustra evoluţia limbii române de-a lungul a patru secole (obiectivul central al studiului), ne-am oprit asupra *Epistolei către Păstor*, selectînd din numeroasele versiuni existente în limba română şase variante. Avînd ca bază de comparaţie ms. rom. nr. 5419 (traducerea lui Varlaam), şi folosind, pentru secolul al XVII-lea, ms. rom. nr. 434 şi ms. rom. nr. 2511 – manuscrise care păstrează redacţia *Leastviţei*; pentru secolul al XVIII-lea, traducerea lui Vartolomeu Măzăreanu – ms. rom. nr. 2959 – din 1766 şi un manuscris provenit din Biblioteca Mitropoliei Moldovei şi Bucovinei şi copiat la 1780; pentru secolul al XIX-lea, prima traducere tipărită, făcută din greacă la 1814, ce aparţine lui Veniamin Costachi, iar pentru epoca modernă, traducerile lui Corneanu, respectiv Stăniloae, şi o traducere din franceză, am analizat particularităţile de limbă de la nivelul fonetic şi morfologic care reflectă dinamica limbii.

1. Surse

1.1. Traducerea lui Varlaam se păstrează sub forma manuscrisului rom. nr. 5419 la secţia de manuscrise şi carte rară a Bibliotecii Academiei Române[1]. Titlul complet al traducerii este: *Cela ce-i întru svenţi părintele nostru Ioan, egumenul şi mai marele călugărilor din măgura Sinaei, scară raiului de învăţătură creştinească, cu carea învaţă pre fieşicare creştin cumu să cade să vieţuiască*

[1] Vezi Ghibănescu 1914, p. 69-75, Zgraon 1976a, p. 275-297, Ştrempel 1992, p. 295-296.

BDD-A1664 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 13:10:15 UTC)

pentru ca să să suie întru desăvîrşitul călugăriei şi vieţei creştineşti (2^{r}). Volumul este de format in-folio (30,7×20,2 cm) şi este acoperit cu lemn îmbrăcat în piele. Cuprinde 36 de caiete şi un sfert cu cîte 8 file fiecare, plus foaia de gardă. Nu s-au păstrat fila a treia din caietul al optsprezecelea şi ultima filă a manuscrisului, aşa încît acesta conţine acum 289 de file. „*Caietele au signatură chirilică pe colţul exterior de jos, pe prima şi ultima pagină a fiecăruia. Hîrtia este subţire şi îngălbenită. Prezintă filigran fără contramarcă. Căluşurile sînt la 2,5 cm distanţă, iar vărgăturile la 1,1 cm*" (Zgraon 1976a, p. 276). Numerotarea filelor a fost făcută la Academie prin imprimarea cu maşina; mai există o numerotare făcută de un cititor în colţul de pe recto, cu un scris neîngrijit – pe verso, acesta notează, ca un colon titlu, numărul stepenei şi titlul acesteia, pe scurt[2].

Paginile manuscrisului, mai puţin filele 3^{v}-9^{v}, conţin pe două coloane paralele, în stînga, o redacţie în limba română cu cîte 40 de rînduri pe pagină, în dreapta, una în limba slavonă, mai scurtă, a *Leastviţei*[3]. Cerneala este de culoare cafenie, în timp ce frontispiciul, titlurile şi iniţialele sînt scrise cu cerneală roşie în ambele redacţii. Tot cu roşu este marcat şi un nou paragraf, chiar dacă iniţiala este mică, situată în rînd. Deşi copertele şi paginile manuscrisului sînt pline de însemnări făcute de diferiţii ei cititori, nu se află nici o însemnare privind autenticitatea, paternitatea sau datarea acestuia. Însemnările de pe filele manuscrisului oferă unele indicii privind numărul mare de cititori din diferite provincii, dar şi faptul că în anul 1778 manuscrisul se afla încă la mănăstirea Secu[4].

Cercetătorii care au studiat manuscrisul nr. 5419 au considerat că acesta este autograful lui Varlaam, traducătorul lucrării (vezi Ghibănescu 1914, p. 92). Din demonstraţia făcută de Zgraon (1976a, p. 278-279), rezultă că acest manuscris conservă într-adevăr traducerea făcută de Varlaam, dar nu şi autograful autorului, care nu s-a păstrat; manuscrisul este o copie directă (existenţa altor copii anterioare acestui manuscris ar fi mărit posibilităţile de intervenţie în textul original) după autograful lui Varlaam.

Luînd ca termen *a quo* anul zidirii mănăstirii Secu şi ca *ad quem* anul în care Varlaam devine egumen, perioada probabilă în care a fost făcută traducerea este cuprinsă între anii 1602-1613. Realizat în prima jumătate a secolului al XVII-lea (în perioada cuprinsă între deceniile al doilea – al patrulea ale acestui secol) şi

[2] Zgraon, *loc. cit.*, nota 8, observă că între numărătoarea cititorului şi cea a Academiei există unele diferenţe: cititorul nu numără foaia de gardă, care a fost probabil adăugată la legat, şi omite să numere paginile 17 şi 56 (după numărătoarea Academiei), de unde rezultă un decalaj între numărătoarea manuscrisă şi cea imprimată de una (pînă la f. 17), două (pînă la f. 56), respectiv trei (pînă la sfîrşit).

[3] Pentru alte dimensiuni (de ex. dimensiunile textului în pagină, distanţa dintre coloane, dimensiunea literelor, etc.) vezi Zgraon, *loc. cit*.

[4] Vezi însemnările de pe paginile manuscrisului la Ghibănescu, *loc. cit*.; Zgraon, *loc. cit*. şi Ştrempel, *loc. cit*.

BDD-A1664 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 13:10:15 UTC)

păstrat continuu la aceeaşi mănăstire (Secu), manuscrisul nr. 5419 poate fi „transcrierea fidelă a autografului lui Varlaam, devenit egumen (din 1608-1613) sau chiar mitropolit (din 23 septembrie 1632), datorată unui călugăr cult de la Secu. Limba manuscrisului, foarte asemănătoare cu aceea a lui Varlaam, autor al Cazaniei din 1643, dovedeşte încă o dată dependenţa directă a manuscrisului de traducerea originală" (Zgraon, *loc. cit*., p. 280). Ipoteza iniţială, conform căreia textul din manuscrisul 5419 reprezintă traducerea redacţiei slavone paralele, căruia autorul i-ar fi adăugat explicaţiile sale personale, susţinută de A. I. Iaţimirski şi Gh. Ghibănescu, a fost corectată de Pandele Olteanu în 1970; acesta constată că versiunea slavonă conservă textul original al lui Ioan Scărarul, în timp ce traducerea românească, redă, probabil printr-un intermediar ucraineano-carpatic, versiunea cu scholii a lui Maximos Margunios[5].

1.2. Manuscrisul nr. 434 este un miscelaneu; primele sale 152 de file conţin textul *Leastviţei*. Deşi primele trei file ale manuscrisului (corespunzînd primelor 7 file ale *Leastviţei*) nu s-au păstrat, acesta conservă, în schimb, textul de pe ultima filă, pierdută, a manuscrisului nr. 5419. Manuscrisul este o copie după traducerea lui Varlaam, după cum rezultă din examinarea omisiunilor revelatoare (vezi Zgraon 1977, p. 521-522). În urma cercetării manuscrisului se diferenţiază clar două straturi de limbă relevante: unul muntenesc şi unul moldovenesc.

Deoarece modelul urmat a fost cu certitudine traducerea lui Varlaam – un monument de limbă specific graiului moldovean –, elementele moldovene de limbă aparţin cu certitudine modelului, în timp ce elementele munteneşti de limbă nu pot fi atribuite decît scribului. Acesta a copiat manuscrisul în zona Moldovei, unde a şi circulat, după cum o arată însemnările făcute de diferiţii cititori. „Aşadar, Leastviţa din miscelaneul nr. 434 este scrisă de un copist muntean, după un model din Moldova, foarte probabil undeva în Moldova" (Zgraon, *loc. cit.*, p. 523). Deoarece textul din manuscrisul nr. 434 este aproape identic cu cel din manuscrisul. nr. 5419, excepţie făcînd elementele de limbă ce aparţin, după cum am văzut, graiului copistului, comparaţia dintre cele două variante nu oferă nici un indiciu despre evoluţia limbii române, oferind, cel mult, informaţii privind cele două variante dialectale ale limbii române literare. În plus, şi perioada prea mică dintre momentele copierii celor două manuscrise (aprox. 50 de ani) nu este favorabilă urmăririi acestei evoluţii.

1.3. Am reţinut, numai pentru a ilustra evoluţia lexicului, manuscrisul nr. 2511; deoarece şi acesta conservă aceeaşi redacţie a *Leastviţei*, diferenţele dintre cele două versiuni sînt minime. Întîlnim aici tot două straturi lingvistice diferite: unul muntenesc şi unul moldovenesc.

Alegerea acestui manuscris a fost determinată de existenţa gloselor marginale prin care copistul explică, în repetate rînduri, sensul unor cuvinte considerate savante

[5] Vezi Olteanu 1970, p. 543-566.

BDD-A1664 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 13:10:15 UTC)

sau arhaice; de multe ori introduce în text cuvîntul care i se pare mai potrivit, notînd marginal, din fidelitate faţă de sursă, termenul înlocuit.

1.4. În fondul de manuscrise al Bibliotecii Mitropoliei Moldovei şi Bucovinei există un manuscris din 1780, intrat relativ recent (în 1961), cu următoarea însemnare: *Scrisu-s-au această sfîntă Listviţă ce să zice Scară prin tocmire şi deorthorisire lui Theodor Geantaon dascalul întru care cuprinde toată învăţătura vieţii călugăreşti cum va petrece (...). Şi s-au scris această sfîntă carte la Schitul din Hărjauca, unde iaste hramul Adormirii Născătoarei de Dumnezeu. În anii de la Adam 7288 (= 1780) şi s-au început în luna lui de<ce>mvrie 17 zile şi a luat sfîrşit în 24 de zile a lui mart.* Am consultat manuscrisul realizat în 1780 nu atît pentru particularităţile lingvistice diferite faţă de versiunea-model a lui Varlaam (din care indirect derivă şi acesta), cît mai ales faptului că ne-a fost accesibil. Şi acesta reflectă două straturi lingvistice diferite: unul muntenesc şi unul moldovenesc; ca şi în cazul celorlalte manuscrise, stratul muntenesc este cel mai probabil al copistului, în timp ce stratul moldovean este specific textului modelului urmat.

1.5. Tot din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea provine şi manuscrisul nr. 2959 care conţine o nouă traducere a *Leastviţei*, de data aceasta din limba rusă, făcută de Vartolomeu Măzăreanu: *Tălmăcitu-s-au şi s-au scris această sfîntă carte a sfîntului Ioan Scăriiaşul în sfînta mănăstire Putna de mult smeritul şi pre mult păcătosul Arhimandrit Vartholomei Madzerean, ucenicul mitropolitului Antonii care s-au prestăvit în Ţara Moschicească* (3^{v}). Această nouă traducere, diferită radical de traducerea lui Varlaam, reflectă tendinţa de modernizare a textului în limba română, cum făcuseră, la rîndul lor, şi traducerile ruseşti prin comparaţie cu textul slavon; în acest mod, conţinutul *Leastviţei* putea fi mai uşor accesibil călugărilor şi credincioşilor contemporani lui, intenţie manifestată în prefaţa care precede textul traducerii sale: *am tălmăcit şi am şi scris această carte Ioann Leastvinicii spre folosul cel sufletesc al părinţilor călugări şi a tuturor pravoslavnici creştini* (1^{r}).

1.6. Dintre traducerile făcute din limba greacă am reţinut pentru comparaţie şi analiză traducerea lui Veniamin Costachi imprimată la Mănăstirea Neamţ, în 1814. Nicolae Corneanu (Corneanu 1994, p. 89) afirmă că „Veniamin Costachi (...) nu traduce, ci doar îmbunătăţeşte o traducere deja existentă, corectînd-o”. Această afirmaţie este însă contrazisă de chiar mitropolitul Veniamin Costachi în prefaţa traducerii sale: *Iară* ***acum*** *din limba cea ellinească, întru carea au fost scrisă de însuşi făcătoriul ei,* ***s-au tălmăcit cu limba noaă rumânească*** (s.n)*; cu toată amărunţimea, cu toată luarea aminte şi cu multă cercare a multor izvoade ellineşti şi a să da şi în tipariu* (II^{v}). Acesta găseşte nesatisfăcătoare traducerile existente: *Că măcar de s-au şi aflat tălmăcită mai de nainte cu mulţi ani, dar din cea slovenească, şi cu limbă prea proastă, carea acum au rămas cu totul neuneltită* (*ibidem*). Traducerea lui Veniamin Costachi reprezintă prima versiune

BDD-A1664 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 13:10:15 UTC)

cu un evident caracter ştiinţific; acesta nu se mulţumeşte să traducă pur şi simplu textul grecesc tipărit pe care-l are la îndemînă (probabil ediţia greco-latină a lui Raderus), ci, mai mult, consultă şi compară permanent mai multe manuscrise greceşti aduse, probabil, de la Muntele Athos, precum şi unele versiuni neogreceşti, precum aceea a lui Ieremia Sinaitul apărută la Veneţia în 1774 (cf. Corneanu 1994, p. 90): *În cartea cea tipărită greco-latino aflîndu-se multe greşale şi lipse şi nepotriviri pre la multe locuri, şi prin cuvinte, şi prin sholii, s-au îndreptat şi s-au adăogat şi s-au împlinit din cealelalte doaă scrise cu mîna ellineşti care s-au uneltit la tălmăcire împreună cu cea tipărită, carea pre la multe locuri s-au aflat mai bune şi întocma una cu alta* (V^v). Deşi avangardistă în epocă prin concepere şi organizare, traducerea lui Veniamin Costachi urmează destul de fidel topica originalului, mai mult, atunci cînd limba română nu-i permite, autorul calchiază sau împrumută termenii direct din original, aşa încît limba acestui text rămîne destul de greu de înţeles pentru cititorul de azi.

1.7. Aceste motive l-au determinat pe Dumitru Stăniloae să purceadă la o nouă traducere a *Scării*; care să fie, după spusele lui „pe de o parte cît mai fidelă textului originar, pe de alta, într-o frază românească conformă sintaxei de azi a limbii române, însă în acelaşi timp într-o terminologie cît mai tradiţional filocalică" (Stăniloae 1980, p. 27). Sursele pe care acesta le-a folosit sînt „un text grec publicat în 1970 de casa «Astir» din Atena, care e o reeditare a textului publicat la 1883 de Sofronie Pustnicul (...) pe baza mai multor manuscrise din Mînăstirea Dionisiu din Athos, care avea ca text paralel parafraza Scării, făcută de Ieremia Sinaitul din Creta, apărută prima dată la 1774 la Veneţia, pe care, după afirmaţia lui E. Legrand, a folosit-o şi Veniamin Costachi", „textul paleogrec publicat la 1883 de Sofronie Pustnicul", „ediţia greacă din 1970", dar şi „textul din P.G.".

1.8. Traducerea mitropolitului Corneanu, deşi terminată încă din 1948, nu vede lumina tiparului decît în 1994. Sursele folosite în realizarea ei sînt, conform autorului, textul din colecţia Migne, P.G. LXXXVIII, col. 596-1209, şi ediţia Raderus, Paris 1637; pe lîngă aceste texte, autorul a mai consultat atît traducerea latină a lui Ambrosie Traversari sau Camaldulus, Colognia, 1593, şi cea franceză a lui Arnauld d'Andilly, Paris, 1670, dar şi (sic!) traducerea mitropolitului Veniamin Costachi „foarte priceput în utilizarea unui limbaj bisericesc plin de savoare" (cf. Corneanu 1994, p. 8). Nu regăsim în prefaţa traducerii nici o indicaţie privind limba traducerii sau scopul urmărit; Corneanu urmăreşte să dea celor interesaţi o nouă versiune a *Scării*, căci „în oricîte versiuni şi ediţii ar apărea, nicicînd nu este suficient de răspîndită spre a răspunde nevoilor sufleteşti ale creştinilor pioşi".

1.9. Am utilizat, pentru conformitate, textul greco-latin din colecţia Migne, P.G. vol. 88, col. 596-1209, precum şi o traducere franceză recentă făcută de Placide

BDD-A1664 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 13:10:15 UTC)

Deseille şi editată de abatele de Bellefontaine, în „Spiritualité orientale" n° 24 (vezi http://www.livres-mystiques.com/partietextes/Climaque/Echelle/climaque.htm).

2. Dinamica limbii române în *Scara raiului*

2.1. Nivelul fonetic

Accentul dinamic în *acolò* şi în compusul *de-acolò* este notat cu regularitate pe ultima silabă: *acolò* L: 3^{v}, VM 1766: 5^{v} - situaţie întîlnită pînă în secolul al XIX-lea inclusiv. Un alt cuvînt accentuat diferit în textele studiate este *bólnav* - apare accentuat pe prima silabă: *bólnavi* (L. 10^{r}, VM 1766: 267^{r}, COSTACHI 1814: 198^{r}).

2.1.1.Vocalismul. Manuscrisele analizate reflectă graiul moldovean. Prin compararea lor am putut observa cum fenomenele fonetice popular-dialectale prezente în textele din secolul al XVII-lea (Least.; ms. 434, ms. nr. 2512) dispar o dată cu înaintarea în timp (implicit o dată cu constituirea sistemului de norme specific limbii literare). Din acest punct de vedere, traducerea lui Veniamin Costachi din 1814, reflectă, din punct de vedere fonetic - excepţie făcînd unele mici „scăpări" ale unor fenomene fonetice moldoveneşti - limba literară actuală. Următoarele exemple ilustrează acest proces: traducerea lui Vartolomeu Măzăreanu din 1766 atestă păstrarea lui [*e*] în *cetindu-o* (2^{v}), a lui [*e*] etimologic în *strein* (4^{r}); [*o*] în *poroncile* (4^{v}), *postnic* (7^{v}) şi [*î*] netrecut la [*u*] în *să-şi împle* (11^{v}), *îmblă* (12^{r}); [*î*] în *am întrat* (11^{v}), *întrarea* (2^{r}); închiderea lui [*e*] medial la [*i*]: *prietin* (267^{v}) şi a lui [*i*] la [*î*] în *strîga* (6^{r}) sau *sîngurătate* (6^{v}); trecerea lui [*î*] la [*u*] în *curund* (13^{r}); reducerea diftongului final: *cum a putè* (267^{v}), *ar vedè* (267^{v}). Dintre fenomenele fonetice menţionate, mai sînt recurente în limba traducerii lui Veniamin Costachi (la începutul secolului al XIX-lea): [*e*] etimologic în *streine* (197^{r}); închiderea lui [*e*] iniţial sau medial la [*i*] în *prigetare* (198^{r}), *tăierea vinii* (198^{r}), *să se prifacă* (198^{r}), *nicăiri* (203^{v}), [*u*] final în *cîrmaciu* (197^{r}), *vreun daru* (198^{v}), în timp ce [*o*] apare refăcut în *corabiia* (197^{r}).

2.1.2. Consonantismul. Limba traducerii lui Vartolomeu Măzăreanu din 1766 păstrează africata [*dz*] dură: *Dumnedzău*, *înviadză* (266^{v}), dar şi moale: *dzic* (266^{v}), *dzioa* (269^{v}); [*g*□] în *gios* (267^{v}), *să agiute* (268^{r}), *giudecătoriul* (269^{v}); [*s*]/ [*z*] duri: *casăi*, *sămn, să-i îngrozăşti* (267^{r}), *în zădar* (269^{r}); [*ş*], [*ţ*] duri: *s-au înşălat* (6^{v}), *înţălepţi* (268^{r}); alternanţa lui [*r*] dur cu [*r*] moale: *fierăle* (267^{r}), *să-şi rădice* (267^{v}), *s-au strîcat*, *cătră, izvoarăle* (269^{r}), dar *să-i amăreşti* (267^{r}), sau în finala unor substantive/ adjective la singular: *păstoriul, datoriu* (266^{r}); [*m*] dur: *să (...) priimască* (267^{v}); [*t*] dur: *blăstămată* (269^{r}); [*p*] nepalatalizat: *copii* (268^{r}); [*h*] etimologic: *pohtă* (267^{r}); trecerea lui [*n*] la [*r*] în *nemăruia* (12^{r}).

Manuscrisul din 1780 reproduce redacţia *Leastviţei*, cu diferenţe nesemnificative: deosebirile constau în înlocuirea sistematică a africatei [*dz*] cu şuierătoarea pereche [*z*]: *cela ce zisă*, *Dumnezău* (209^{v}), [*o*] refăcut în *corabiia* (209^{v}), şi în închiderea consecventă a vocalei anterioare mediane [*e*] la [*i*]: *te-am adiverit* (209^{r}), *adivărat*, *degitul* (209^{v}), particularităţi fonetice specifice graiului

BDD-A1664 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 13:10:15 UTC)

muntenesc atribuit, ca şi în celelalte cazuri, copistului. Celelalte deosebiri, reduse cantitativ, vor fi tratate în capitolul dedicat lexicului.

În limba traducerii lui Veniamin Costachi consoana [*g*□] a evoluat la [*j*] în acele cuvinte care, în secolele anterioare, conservau încă un *g*□: *jos* (197^{r}); se menţine alternanţa dintre rostirea moale a lui [*r*] (în finala unor substantive/ adjective): *păstoriu* (197^{r}), *ceriu* (197^{v}), *vindecătoriu* (198^{r}) şi cea dură: *de ale sale izvoară şi ostenele* (202^{v}); [*s*] moale coexistă cu [*s*] dur: *doftorul de patimile acestea a să dezbrăca* (198^{v}), *nu va putea să se îmbrace* (198^{v}); [*ş*] pronunţat moale *deşertare* (198^{r}), coexistă cu [*ş*] dur: *să-i împărtăşască* (198^{r}), *ş-ai pricinuit* (199^{r}), *greşalele* (199^{r}); tot aici întîlnim şi unele fenomene populare specifice dialectului nordic: anticiparea lui [*r*] în *turburat* (198^{r}), *cei ce să împrotivesc lui* (201^{v}), *împrotivă* (201^{v}), palatalizarea din *hirurghie* (198^{r}), precum şi [*j*] în *putrejunea* (198^{r}), (200^{r}) (cel mai probabil rezultatul unui fenomen de hiperliterarizare).

2.2. Nivelul morfologic. Traducerea lui Vartolomeu Măzăreanu din 1766 conservă substantivul *voevod* cu terminaţia *-a* specifică genului masculin din limba de împrumut (slavona): *Domnului nostru Grigorii Alexandră Ghica voevoda* (1^{r}); desinenţele cazurilor oblice nu sînt încă fixate, astfel întîlnim alternanţe de genul: *pricina patimei arşiţăi* şi *vremea arşiţei* (266^{v}), *casăi* (267^{r}); „*pentru răsplătirea a vecinicilor bunătăţi*” (8^{r}); extinderea realizării pluralului cu desinenţa *-uri: ceriuri* (4^{r}); *mormînturi* (5^{v}), *cîmpuri* (11^{v}).

Vocativul vechi *oam**e*** prezent în *Leastviţa* este menţinut în limba manuscrisului de la 1780: *o, minunate oam**e*** (209^{r}). Dacă în textele din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, articolul posesiv-genitival este invariabil, la Veniamin Costachi articolul posesiv genitival este variabil, conform limbii române literare actuale: *prietenii cei prea desăvîrşit **ai** Împăratului* (198^{v}).

Alipirea elementului *-şi* formelor accentuate ale pronumelor personale care, astfel, dobîndesc valoarea pronumelor de întărire, poate fi urmărită pînă în secolul al XIX-lea, conform Costachi 1814: *loru**şi*** (198^{v}); fenomenul se extinde şi la alte părţi de vorbire, cf. *asupră**şi*** (Costachi 1814: 201^{v}).

Folosirea pronumelui de întărire cu valoare de pronume personal, frecventă în secolul al XVI-lea (vezi Gafton 2001a, p. 114), se menţine şi în secolele următoare: Least. 56^{v}: *mai rău cade şi greşeaşte deaca petreace **însuşi** fără de părinte sufletesc*, pentru secolul al XVII-lea avem atestarea din VM 1766: (4^{r}): *pentru că nu numai **însuşi** s-au lepădat de poroncile lui Dumnedzău*.

Mai reţin atenţia formele compuse ale pronumelui nehotărît, ocurente atît în secolul al XVII-lea cît şi în secolul următor: ***fieşte**care*, ***fieşte**căruia* (VM 1766: 269^{v}); ***fieşte**căruia* (Costachi 1814: 200^{r}).

Ca în toate textele secolului al XVI-lea, verbele terminate în *-t, -d, -n, -r* apar iotacizate la indicativ prezent, persoana I singular, conjunctiv prezent persoanele I singular şi a III-a, singular şi plural, şi gerunziu. Astfel de forme apar

BDD-A1664 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 13:10:15 UTC)

în LEAST. la începutul secolului al XVII-lea: *să mă po**ciu** izbăvi* (149[r]), *să scoa**ţă** curabiia poate* (270[r]), *să spu**iu** cu adevărat* (3[r]), *o vădzuiu vi**ind*** (111[r]), *voiu să pu**iu*** (201[v]), *să ne pa**ie** bine* (29[v]), sînt atestate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în traducerea lui Vartolomeu Măzăreanu: *să pu**iă*** (266[v]), *pu**in**du-le* (2[r]), *nu po**ciu*** (6[r]), *vi**ind** tu* (10[v]) sau în versiunea de la 1780: *să scoa**ţă*** (209[v]), şi apar cu totul sporadic în traducerea lui Veniamin Costachi din 1814, unde predomină formele analogice, refăcute: *să v**ie*** (200[r]), dar *să poa**tă*** (198[v]).

În textele analizate nu am întîlnit formele analogice, refăcute de imperfect, cu ***-m*** la persoana I singular şi cu ***-u*** la persoana a III-a plural: astfel formele etimologice se menţin pînă în secolul al XIX-lea: *iară **ei** de aceasta nu s-au scăndălit că ştii**a** faptele cele bune a stareţului* (VM 1766: 13[v]), *mulţi (...) socote**a** că bine înoată pînă cînd s-au lovit* (Costachi 1814: 199[r]).

La perfectul compus nu se realizează încă distincţia singular-plural la persoana a III-a: ***glasul** (...) care a**u** dzis* (269[r]), *s-a**u** supus **stareţul*** (VM 1766: 13[v]), *aducîndu-şi aminte de cela ce a**u** zis* (Costachi 1814: 201[v]).

Viitorul se realizează prin modalităţi variate; în VM 1766 întîlnim următoarele construcţii: ***or** răbda* (269[r]), ***or** cîştiga viiaţă* (6[v]); *nu **vror** să certe* (269[r]), ***um*** (scris: um) *cunoaşte* (2[v]), *dacă **um** spori înainte, apoi **um** petrece făr-de scîrbă* (10[r]); *şi unul ca acela oriunde **va** merge sau de-**a** mînca sau de-**a** bea sau de-**a** dormi, de-a pururea **va** plînge* (6[r]).

Dacă la Vartolomeu Măzăreanu *pre* alternează cu forma analogică *pe*, uneori chiar şi în acelaşi rînd (nu poate fi exclusă posibilitatea unei greşeli, asupra căreia nu s-a revenit): *să lăudăm **pe pre** înţeleptul făcătoriu a scărei (...)* (1[v]), în textul lui Veniamin Costachi de la începutul secolului al XIX-lea sînt folosite numai prepoziţiile arhaice *pre, către , preste, întru*: *pre* (197[r]), *către* (197[v]), *preste* (198[r]), *întru* (200[r]).

3. Concluzii. Deoarece manuscrisele analizate, deşi conservă de cele mai multe ori redacţia *Leastviţei*, atunci cînd prezintă deosebiri faţă de traducerea lui Varlaam, reflectă două straturi lingvistice diferite: unul muntenesc şi unul moldovenesc, evoluţia limbii la nivelul fonetic este dificil de stabilit. Stratul moldovenesc reprezintă elementele lingvistice specifice modelului urmat, în timp ce stratul muntenesc este specific copiştilor acestor manuscrise. De aceea, din analiza fonetismelor pot fi decelate informaţii privind apartenenţa copistului la un anumit grai şi, prin generalizare, existenţa diferenţelor dialectale. Analiza nivelului morfologic reflectă stabilitatea sistemului, evoluţiile fiind conforme cu normele limbii literare din secolele din care provin textele supuse cercetării. Dat fiind că într-o limbă dată schimbările afectează în primul rînd domeniul vocabularului, studiul comparativ al lexicului, atît în diacronie, cît şi în sincronie, poate oferi mai multe informaţii despre evoluţia limbii.

BDD-A1664 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 13:10:15 UTC)

Bibliografie

Dimitriu, C., 1970, *Vocabularul limbii române vechi. Studiu statistic* (teză de doctorat), Iaşi.

Fecioru, D., 1952, *Manuscrisele de la Neamţu. Traduceri din Sfinţii Păsinţi şi din scriitorii bisericeşti*, în „Studii teologice", seria II, anu IV, sept. - oct., 1952, p. 459-487.

Gafton, Alexandru, 2001, *Evoluţia limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Editura Universităţii Al. I. Cuza, Iaşi.

Gheţie, Ion, 1975, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei, Bucureşti.

Gheţie, Ion/ Mareş, Alexandru, 1974, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei RSR, Bucureşti.

Ghibănescu, Gh., 1914, *O nouă lucrare a Mitropolitului Varlaam (Leastviţa lui Ioan Scararіul)*, în „Arhiva", XXV (1914), nr. 3-4, p. 65-107.

Grecu, Vasile, 1942, *Învăţăturile lui Neagoe Basarab, Domnul Ţării Româneşti (1512-1521). Versiunea grecească editată şi însoţită de o introducere şi traducere în româneşte de Vasile Grecu*, Academia Română, „Studii şi cercetări", LX, Imprimeria Naţională, Bucureşti.

Ivănescu, G., [2]2000, *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iaşi.

Mihăilă, G. 2002, *Contribuţii la etimologia limbii române*, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti.

Munteanu, Eugen, 1995, *Studii de lexicologie biblică*, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi.

Munteanu, Eugen, 2004, *Interferenţe lingvistice greco-române în actul traducerii (Mărgăritarele lui Ioan Hrisostomul, Bucureşti, 1691)*, în AUI, secţiunea III e. Lingvistică, tomurile XLIX-L, 2003-2004, Studia lingvistica et philologica in honorem D. Irimia, p. 349-365.

Olteanu, Pandele, 1970, *Metoda filologiei comparate în studierea izvoarelor şi în identificarea versiunii neogreceşti a operei Scara tradusă de mitropolitul Varlaam*, în MO, XXII (1970), nr. 5-8, Craiova, p. 543-567.

Panaitescu, P. P., 1959, 2003, *Catalogul manuscriselor slave din Biblioteca Academiei RPR*, vol. I (1959), Editura Academiei, Bucureşti; vol. II (2003), *Catalogul manuscriselor slavo-române şi slave din BAR,* Editura Academiei, Bucureşti.

Paul, Mihai, 1964, *Leastviţa (Scara raiului) - traducerea lui Varlaam de la Secu într-o nouă redacţie*, în BOR (1964), nr. 11-12, p. 1069-1084.

Stăniloae, Dumitru, 1980, *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinţilor Părinţi care arată cum se poate omul curăţi, lumina şi desăvîrşi*, vol. IX, *Scara sfîntului Ioan Scărarul şi învăţăturile lui ava Dorotei*, traducere, introducere şi note de Dumitru Stăniloae, Editura Institutului Biblic şi de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti.

Ştrempel, George, 1978 – 1992, *Catalogul manuscriselor româneşti*, vol. I-IV, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti.

Teodorescu, Mirela, 1984, *Răspunsul împotriva catihismului calvinesc.* Ediţie critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mirela Teodorescu, Editura Minerva, Bucureşti.

Zgraon, Florentina, 1976a, *Consideraţii filologice asupra primei traduceri manuscrise a Scării lui Ioan Sinaitul*, în LR, XV (1976), nr. 3, p. 275-287.

Zgraon, Florentina, 1976b, *Un neologism de origine latină în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în LR, XV (1976), nr. 5, p. 624-626.

Zgraon, Florentina, 1977, *Manuscrisele româneşti ale Leastviţei pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea. Probleme de filiaţie*, în LR, XXVI (1977), nr. 5, p. 517-531.

(Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi)

BDD-A1664 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 13:10:15 UTC)